

SOME ENGLISH TRAVELLERS ABOUT THE ALBANIAN NATIONAL COSTUMES IN THE XIX CENTURY GREECE

DISA UDHËPËRSHKRUES ANGLEZË MBI VESHJEN POPULLORE SHQIPTARE NË GREQINË E SHEKULLIT XIX

SHPRESA HOXHA

Fakulteti Ekonomik, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, REPUBLIKA E KOSOVËS

Email: shppreessaa@hotmail.com

AKTET IV, 4: 741 - 744, 2011

PERMBLEDHJE

Sikurse shumë studiues evropianë, edhe ata britanikë treguan një interesim të veçantë për kulturën shqiptare në përgjithësi. Shqiptarët në anën tjetër, me historinë e tyre të bujshme që nga ilirët e arbrit si dhe me një trashëgimi të pasur të kulturës materiale tërthorë vëmendjen e udhëpërshkruesve, poetëve, topografëve dhe shkencëtarëve britanikë që në shekullin XVI. Me shkrimet e tyre portretizuan kulturën materiale dhe etnografinë e pasur të shqiptarëve nga veriu i Shqipërisë e deri në periferinë e Athinës sot. Bajroni, më pak, Holland, Lik, Hobhauz dhe të tjerë u morën në detaje me estetikën shqiptare dhe me veshjet e veçanta të shqiptarëve. Originalitetin e veshjeve e pohuan pa hezitim me asgjë të huazuar nga grekët apo fqinjët e tyre ballkanikë. U konfirmua se fustanella ishte veshje kombëtare zyrtare e shqiptarëve, pikërisht ashtu siç e pranuan edhe disa autorë grekë. Ky edhe është objekti i prezantimit të kësaj kumtese.

Fjalët çelës: udhëpërshkruesit anglezë, etnografia, trashëgimia, veshje kombëtare, fustanella.

SUMMARY

As a lot of European scientists as well as British showed a special interest in the Albanian culture. On the other side the Albanians with their sensational history from Illyrians and Arbris (Albanians of Greece) and with a rich material culture heritage attracted the attention of foreign travelers, poets, topographers and British scientists since the XVIth century. By their writings they presented the Albanian rich material culture and ethnography from the north of Albania up to the outskirts of noëadays Athens. Byron less, Holland, Leake, Hobhouse and others were occupied particularly with the Albanian' esthetics and with their special clothing. They affirmed without hesitation the originality and nothing borrowed from Greek or their Balkan neighbors. It was confirmed that the Albanian kilt was a national and an officially clothing exactly as some of the Greek authors accepted it. So, this is the presentation object of this paper.

Key words: English travelers, ethnography, heritage, national costumes, kilt.

---

1. HYRJE

Fundi i shek. XVIII është kohë e interesimit të politikës së jashtme angleze, e cila në brigjet e Detit Jon, në hapësirën e gjerë të Pashallëkut shqiptar të Janinës sheh interesin gjeo-strategjik, që është konkurrenca me interesat gjeopolitike ruse dhe franceze. Në këtë drejtim, diplomacia politiko-ushtarake britanike përgatit disa persona

ushtarakë e civilë që do duhej ti vrojtonin mirë e mirë lëvizjet e kolegëve të tyre rivalë, jo vetëm në Pashallëkun e Janinës, por edhe më gjerë, duke i bërë kështu lëvizjet e tyre në Shqipërinë e Jugut dhe në Greqinë e sotme një objekt të veçantë studimi politik dhe strategjik.

Mirëpo, nuk ishte kjo e tëra. Ata në vrojtimet e tyre shohin edhe interesin vetjak afirmativ në

fushën e shkencës dhe të kulturës në përgjithësi. Shqiptarët dhe grekët, në përgjithësi, por edhe etnitë e tjera bëhen subjekt interesimi për disa udhëpërshkrues anglezë, të cilët nëpërmes përshkrimit të viseve të banuara me ta ofrojnë të dhëna të rëndësishme, përveç tjerash edhe për kulturën popullore dhe materiale të shqiptarëve, në veçanti.

2. Fustanella – petku më i bukur në botë (Bajron)

Bajroni, kështu, ishte i pari që u dha pasardhësve të tij informacionet e para për shqiptarët, duke shkruar me entuziazëm, se: “Shqiptarët me veshjen e tyre kombëtare, me fustanellën e tyre të bardhë, me fije të arit dhe me stoli prej një jeleku të qëndisur mirë e konsideron si veshje më madhështore në botë” (Treimer, 1926: 202). Me fjalë të tjera, në një letër dërguar nënës së tij, në marsin e vitit 1810, miku i madh i shqiptarëve, shkruante: “Shqiptarët me petkun e tyre, më të bukurin në botë, me fustanellë të gjatë e të bardhë, tallaganë të qëndisur gjithë ar, me anteri e jelek kadifeje të kuqe qëndisur me ojna të arta, me jataganë e pishqolla të sermta/.../ të gjitha këto me pamjen e jashtëzakonshme të ndërtesës vetë, sajonin një skenë të re gëzimi për sytë e një të huaji. Më përcollën në një konak shumë të këndshëm dhe sekretari i vezirit erdhi të më përshëndesë, në mënyrën allaturka” (Spender, 1920: 26).

3. Shqiptarët, sipas stinëve, veshin tri lloje petkash (Doduell)

Nuk ishte vetëm Bajroni, ai, i cili me ato pak fjalë komplimenti kishte folur për veshjen kombëtare të shqiptarëve. Një udhëpërshkrues tjetër, megjithatë, kishte tërhequr vëmendjen me shkrimet e tij për veçantitë e veshjes së pasardhësve të iliro-arbrit. Kishte qenë ky Eduard Doduell, i cili, i entuziazmuar nga veçantitë e kulturës popullore shqiptare, veprës së tij i jep këtë titull: *A classical topographical tour through Greece, during the years: 1801, 1805 and 1806 (Një turne klasike topografike nëpër Greqi, në vitet 1801, 1805 dhe 1806)*. Edhe ky përshkruan veshjen e shqiptarëve të Greqisë, që ishte

krejtësisht identike me viset e tjera kontinentale të këtij vendi, që ende nuk ishte pavarësuar nga Perandoria Osmane.

Shqiptarët sipas tij kanë një pasion të veçantë për arin, stolitë nga argjendi dhe për pjesë të ndryshme veshjeje të trupit nga lëkura. Udhëtarët shqiptarë zakonisht përdornin tri lloj veshjeje, varësisht nga stina e vitit (Doduell, 1819: 135, 136.). Kështu, sipas Doduellit, në dimër veshnin gunën nga lëkura e bagëtive pa mëngë, me vrima nga ana e jashtme, kryesisht ngjyrë të zezë. Rrobat e jashtme të arvanitasve të pasur ishin me penj ari, ndërsa në gjoksin e tyre ishin të radhitura katër rende pullash argjendi ose ari, pulla këto të mëdha sa një vezë e pulës, të punuara me mjaft kërshe. Ndërsa çorapet e punuara nga leshi. Më të shtrenjta ishin çorapet e punuara dhe të stolisura nga fije ari. Këpucët e tyre, sipas Doduellit, ishin të lëkurës ngjyrë kuqe ose të verdhë. Sipas tij, grekët nuk mund të vishnin mbathje ngjyrë të verdhë pa i dhënë leje administrata osmane.

Sa i përket veshjes së grave, Doduell thotë se ajo përbëhej prej këmishës së gjatë ose fustanit mbi të cilin vishej xhoka, që ishte e përhapur sidomos në tërë Shqipërinë. Veshja e brendshme e femrave shqiptare, qoftë në Shqipërinë e jugut, qoftë thellë në viset e sotme të Greqisë është prej mëndafshi ose mëndafsh i përzier me pambuk, ndërsa veshja e jashtme, që i jep kostumit të femrave bukurinë e saj karakteristike është një cohë me ngjyrë të çelur, si ajo me ngjyrë të verdhë në ngjyrë kafeje, e cila është e qëndisur me kujdes dhe me gajtanë të vegjël (Doduell, 1819: 135, 136). Në shpinë dhe në bel nga të dyja anët qëndisja është e hollë dhe e përsosur.

Doduellit, përshtypje të madhe i kishin lënë çorapet e gjata të burrave, të cilat i vishnin në luftë dhe në udhëtim e sipër. Ato - thotë Simopulos: “Ishin ngjyrë argjendi dhe disa herë të lara në ar dhe të përpunuara me kujdes të veçantë /.../. Mbulonin pjesën e pasme dhe të brendshme të këmbës. Dy pjesë të rrumbullakëta dhe të lakuara prej argjendi viheshin në kyçe për t’i mbrojtur nga gurët e çdo lloj tjetër pengese gjatë rrugës. Mjaft herë këto i vishnin dhe pa

këpucë dhe i lidhnin me rripa. Të tilla mbulesa kishin zakon t'i vinin dhe tek gjunjët. Çorapet e gjata metalike që vishnin shqiptarët quheshin thjesht çorape /.../. Armët e shqiptarëve ishin dyfeku dhe një çift pistoletash të lara në argjend /.../, jatagani, hanxhari dhe shpata” (Holland, 1815: 68).

4. Fustanella atraksion për udhëpërshkruesit anglezë

Sidoqoftë, për disa udhëpërshkrues britanikë, një atraksion i veçantë ishte përshkrimi i fustanellës, si pjesë e veshjes shqiptare të asaj epoke, e përhapur gati në të gjitha viset e banuara me shqiptarë. Kështu, E. Spenser, bartjen e fustanellës e përmend në Plavë e Guci, në rajonet e Jeni Pazarit, në Pejë, në Prizren, në Sanxhakun e Nishit, në Shkodër, në Mirditë, në Prespë e në Ohër (Spencer, 1835: 170, 290), kurse Lejardi admiron fustanellën e banorëve kryengritës të krahinave të Dibrës (Matkovski, 1974: 246). Henri Holland, i cili kishte ardhur menjëherë pas Bajronit në Shqipëri, kishte bërë përshkrimin edhe të pjesëve të ndryshme të kostumit me fustanellë, duke përmendur këmishën dhe të mbathurat prej pëlhure pambuku, xhamadanë dhe jelekë të ndryshëm, opingat prej lëkure, kësula, fesë formash të ndryshe sipas krahinave dhe bartja e armëve. Të gjitha këto, pjesë kryesore të kostumit Henri Holland i pa të bartura nga fshatarët dhe ushtarët shqiptarë të Prevezës dhe nga rojet e sarajeve të Ali Pashë Tepelenës (Holland, 1815: 68).

Përgjithësisht, në veshjen popullore shqiptare, qoftë te fustanella, te guna, te xhamadani, udhëpërshkruesit anglezë gjenin elemente të veshjes antike greko-romake, ani pse ata nuk përmendin se edhe vetë fustanella depërtoi në kulturën e Perandorisë Romake vetëm përmes ilirëve. Veçojmë po ashtu dallimet që udhëpërshkruesit anglezë i bëjnë veshjes së grave në disa vise të banuara me shqiptarë. Në këtë kontekst, piktori dhe udhëpërshkruesi Eduard Lir, me syrin e mprehtë të tij, duke bërë fjalë për një kostum grash shkodrane shkruan se: “kostum më të shkëlqyer nuk mund të gjesh: mëndafshi i purpurt dhe kadifeja e qëndisur me kujdes dhe

imët në ar dhe argjend formojnë veshjen e jashtme, model i punuar me dorë me shije të pakrahasueshme, dy ose tre veshjet e brendshme mbuluar me qëndisma, dimitë e plota të purpurta, zinxhirë të panumërt monedhash ari dhe argjendi dhe medaljet, së bashku me një vello të gjatë të bardhë, plotësojnë kostumin, pa folur për një mori shamish mëndafshi të ngjyrosura, të cilat janë qepur brenda jelekut të jashtëm, që kanë një pamje të çrregullt dhe pa shije po të krahasohen me kostumin. Kjo veshje e hareshme mbahet vetëm në ditë festash të mëdha, ose në raste të shënuara si martesë, pagëzimet (Lear, 1851: 153; Mema, 1988: 99-100).

5. Kostumet më të bukura të Evropës (Lik)

Të tilla përshkrime të veshjes popullore shqiptare, si për burra, ashtu dhe për gra jepen, ku më pak e ku më shumë, në disa vepra topografike të udhëpërshkruesve anglezë. Përshkrimet çfarë japin ata janë mendime të nivelit të lartë ku karakterizohen referenca të veçanta për to, si: eleganca, funksionaliteti i tyre, ana atraktive krahasuar me veshjet e fqinjëve të shqiptarëve, si edhe identiteti i atyre veshjeve me veshjet e epokave të lashta. Në këtë kontekst, Lik kostumet e shqiptarëve i konsideron si: “kostumet më të bukura të Evropës, veshje me figura të mrekullueshme të shqiptarëve ose kostume që qëndisen vetëm nga shqiptarët” (Leake, 1835: 45).

Por, udhëpërshkruesit anglezë donin të besonin dhe konfirmuan se veshja madhështore ishte cilësi dhe pronë përdorimi e shtresës së lartë sunduese shqiptare. Lidhur me këtë, udhëtari Ëilliams bën të ditur se: “kostumet e bukura shqiptare përdoren varësisht nga pozita materiale”. Për më tepër, kolegu i tij Boëen informon se shqiptarët me fuqi të vogël ekonomike veshin një këmishë të ashpër prej leshi, ndërsa kostumi i një shqiptari të kamur është mjaft elegant dhe i stolitur (Boëen, 1852: 196).

Sido që të jetë, në fillim të shekullit XIX disa pjesë të veshjes popullore shqiptare kanë shtrirje të gjerë edhe në rajonet fqinjësore të tyre. Kështu,

që në fillim të shek. XIX Uilljëm Martin Lik konfirmon se “veshja popullore shqiptare bëhej një dukuri e përditshmërisë jo vetëm në Moré por edhe në disa vise të tjera të Greqisë, ndërsa arsyet e këtij ndikimi të madh ai i gjente në faktin se “veshja shqiptare është më e lehtë dhe më praktike, se sa ajo osmane ose turke”. Po ashtu e vlen të përmendet edhe fakti se udhëtarët anglezë kishin konfirmuar të dhënën që veshjet popullore shqiptare prodhoheshin në vetë hapësirën e tyre etnike. Xh. Hobhauz për këtë kishte vënuar se në fillim të shek. XIX gati çdo shqiptar e bënte veshjen e vetë. Kjo para së gjithash ishte vënë re në Shkodër (Hobhouse, 1813: 134).

6. PËRFUNDIM

Nga e gjithë kjo që u tha më sipër është një tipar i veçantë që udhëpërshkruesit anglezë, në endjet dhe përshtypjet e tyre, e përmendin duke theksuar se veshja popullore shqiptare ishte një veshje kombëtare, që në thelb ishte një veshje e veçantë popullore, me specifikat e veta, e cila në një anë kishte një fizionomi origjinale të veten dhe që cilësonte e qartësonte tipare të unifikuara për shumë rajone e vise në nivel kombëtar. Dhe, rrjedhimisht, këto veçanti të veshjes, padyshim, i dallonin shqiptarët nga shumë etni të tjera jo vetëm në rajon, por, mbase, edhe më gjerë. Këto tipare siç u panë më lartë dalloheshin nga të tjerët tek veshja kombëtare shqiptare për nivelin e lartë artistik të përpunimit të tyre, për materialin e përdorur në ato veshje, për ngjyrat dhe larushinë e tyre si dhe për shkallën e lartë estetike të përpunimit të

atyre veshjeve, që popujt e tjerë të Ballkanit, atëherë, nuk e kishin.

BIBLIOGRAFI

- TREIMER, Karl (1926) *Byron und Albanologie: “Arhiv za arbanasku starinu jezik i etnologiju”*, Knjiga III, sveska. 1- 2, Beograd.
- SPENDER, H., (1920) *Byron in Greece*, London.
- DODWELL, Edward (1819) *A classical topographical tour through Greece, during years: 1801, 1805 and 1806*, vol. 1, London.
- HOLLAND, Henry (1815) *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc. During the years 1812 – 1813*, London.
- SPENCER, Edëard (1835) *Travels in European Turkey through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thrace, Albania and Epirus, ëith a visit to Greece and the Ionian Isles*, vol.1, London.
- MATKOVSKI, A. dhe Angelakova, P. (1974) *Patuvanjetë na dvajca anglikani nis Makedonia vo 1839, 1842, i 1844 godina: “Glasnik” Skopje*.
- LEAR, Edward (1851), *Journals of a landscape painter in Albania*, London.
- MEMA, Shpëtim (1988), *Shqipëria dhe shqiptarët në veprat e udhëtarëve anglezë të gjysmës së parë të shekullit XIX, Tiranë*.
- LEAKE, William Martin (1835), *Travels the Northern Greece*, vol. 1, London.
- BOËEN, G.F. (1852), *Mount Athos, Thessaly and Epirus: Diary of a Journey from Constantinople to Corfu*, London.
- HOBHOUSE, John Cam (1813), *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, London. .